

Kurzon, D. 1989 *Language of the Law and Legal Language, Special Language: From Humans Thinking to Thinking Machines*, Philadelphia: Claredon, 1989.

Mellinkoff, D. *The Language of the Law*, Boston/Toronto: Little, Brown and Company, 1963.

Tomášek, M. *Překlad v právní praxi*, Praha: Linde Praha a.s., 1998

Summary

The paper summarizes results of a contrastive analysis of Anglo-American and Slovak divorce judgments in the light of the Austinian's speech act theory, aimed at justification of appropriate transpositions in course of translation.

УДК 811.161.2 = 111: 81'374

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ СТРУКТУР ЗМІСТУ УКРАЇНСЬКОГО *ПИТИ* ТА ЙОГО АНГЛІЙСЬКИХ ВІДПОВІДНИКІВ

Ярун Г.М.

Український мовно-інформаційний фонд НАН України

Лінгвістичні дослідження, пов'язані зі становленням, функціонуванням і розвитком мовних одиниць та процесами їхньої взаємодії, передбачають розв'язання комплексу лексико-семантичних питань, що органічно впливають з особливостей мови як складної динамічної формально-змістової сутності. Такі дослідження спираються на потужний матеріал мовленнєвої діяльності й результати його опрацювання насамперед у лексикографічних працях, де форма і зміст мовного явища підлягають об'єктивному й вичерпному визначенню [Моррис 2001: 86; Болинджер 1981: 220].

У лексикографії мовне явище набуває доволі чітких обрисів та завершеності, перетворюючись на лінгвістичну одиницю. А це означає не лише врахування його багатобічних різноманітних властивостей та проявів [Котелова 1975: 6; Смолина 1986: 99], а й їхню співвіднесеність і взаємовплив як виразно структурованих сутностей. Тому в лексикографічній інтерпретації мовної одиниці цілком закономірно шукати відображення й семантичних процесів, спрямованих на гнучке врівноваження тенденцій до «диференціації, яка загрожує єдності цілого, та інтеграції, яка ставить під загрозу необхідні відмінності» [Пиаже 2001: 108]. Зрозуміло, що в різноманітних типах словників ці тенденції мають свої особливості [Денисов 1980: 189], бо, за спостереженням дослідників, адекватно «відображають і відтворюють «глибинну» систему» [Марван 1992: 5] організації змісту мовної

одиниці, в якому можна виявити певні семантичні моделі [Городецкий, Раскин 1971: 30].

Для нашого дослідження важливо описати семантичні явища у структурах змісту українського *питу* і його англійських відповідників, визначити особливості взаємозв'язку між ними, з'ясувати місце і роль лексикографії у лінгвістичній інтерпретації перекладного змісту мовної одиниці. Ми виходимо з того, що відносна невмотивованість і непохідність мовної одиниці *питу*, її формально-змістова цілісність в історичних перетвореннях посилюють її унікальність в сучасній українській літературній мові як окремої лінгвістичної сутності, котра входить до реєстрів майже всіх україномовних словників і підлягає лексикографічній інтерпретації в перекладних словниках.

Сучасне українське *питу* належить до багатозначних одиниць у лексико-семантичній системі сучасної української літературної мови. В інтерпретації лексичного значення *питу* як реєстрової одиниці Словник української мови використовує три рубрики і три підрубрики: «1. *перех.* і без додатка. Ковтати яку-небудь рідину для вгамування спраги; // Ковтати порошки, пілюлі, звичайно запиваючи їх водою; // *перен.* Викльовувати молоде зерно (про птахів). 2. *перех.* і без додатка. Вживати спиртне; проводити час за питтям горілки, вина і т. ін.; // Бути п'яницею; пиячити. 3. *перех.* Убирати, всмоктувати в себе вологу (про рослини, поля і т. ін.)» [СУМ 1975: 369]. Кожна рубрика і підрубрика складається з формул тлумачення як лексикографічних репрезентантів мінімальних семантичних структур, що визначають зміст досліджуваної одиниці.

Структура змісту сучасного українського *питу* в лексикографічно обґрунтованій інтерпретації набуває ознак моделі, яку утворюють 13 формул тлумачення, 37 тлумачних компонентів і 48 зв'язків між ними. Формули тлумачення складаються з одного («пиячити»), двох («бути п'яницею», «вживати спиртне» і шести («ковтати порошки, звичайно запиваючи їх водою», «ковтати пілюлі, звичайно запиваючи їх водою»; «проводити час за питтям горілки і т.ін.», «проводити час за питтям вина і т.ін.») компонентів. Три- («викльовувати молоде зерно») і чотирикомпонентні («убирати в себе вологу», «всмоктувати в себе вологу») формули тлумачення мають прикінцеву уточнювальну частину, яка додатково вказує на конкретний суб'єкт дії і подається в круглих дужках: «(про птахів)», «(про рослини, поля)».

Головними в лексикографічно зумовленому представленні змісту сучасного українського *питу* є дієслівні компоненти, які виокремлюють у його структурі вісім семантичних фрагментів: «ковтати», «викльовувати», «убирати», «всмоктувати», «проводити», «вживати», «бути» і «пиячити». Крім тлумачного «пиячити», кожен дієслівний компонент має власний конкретизатор, що виражає вказівку на мету дії («для вгамування спраги»), на супровідність основної дії додатковою ознакою («запиваючи»), на об'єкт дії («рідину», «порошки», «пілюлі», «зерно», «спиртне», «вологу»; «горілки, вина і т. ін.») та його ознаку («яку-небудь», «молоде»), а також на суб'єкт дії («п'яницею», «(про птахів)», «(про рослини, поля і т. ін.)»).

У взаємовідношеннях компонентів тлумачення закономірно вбачати лексико-семантичну основу змісту, що утворюється різноманітними типами зв'язків і в «лексикографічному моделюванні впливає з особливостей використання лінійних властивостей» [Пещак 1986: 258] мовної одиниці, які не лише забезпечують стійкість *numu* в сучасній українській літературній мові, а й визначають динаміку його функціонування й розвитку.

Лексикографічна інтерпретація українського *numu* в перекладному словнику моноскопального, тобто односпрямованого, типу, коли словник укладено «тільки з однією вхідною і тільки з однією вихідною мовою» [Берков 2004: 8], враховує істотні ознаки його форми і змісту, які корелюють із формою і змістом одиниць у лексико-семантичній системі мови перекладу. А відтак закономірно, що складна структурованість форми і змісту *numu* в системі сучасної української мови передбачає й певну кореляцію в його структуруванні іншомовними тлумачно-перекладними відповідниками.

Українське *numu* як реєстрова одиниця українсько-англійського словника [ВУАС 2005: 381] співвідноситься із п'ятьма англійськими відповідниками – *to drink, to take, to tittle, to sip* і *to nip*. Це означає, що між українським *numu* та його відповідниками в сучасній англійській мові тлумачна частина двомовного перекладного словника встановлює різнотипні відношення, які стосуються структур їхньої форми і змісту. Насамперед лексикографічно закріплюються однобагатокомпонентні відношення, коли вхідна одиниця пов'язана з п'ятьма вихідними іншомовними одиницями. Так, із сучасним українським *numu* корелює англійський перекладний *to drink*, який розпочинає інтерпретаційну частину словникової статті і, на відміну від інших перекладних відповідників – *to take, to tittle, to sip* і *to nip*, не супроводжується вказівкою на семантичні явища в структурі змісту, що обмежували б його взаємодію з українським реєстровим *numu*. Тому можна припускати майже абсолютну тотожність *numu* і *to drink* з погляду системно-структурних зв'язків обох одиниць у сучасних українській та англійській літературних мовах. Щоправда, стосовно особливостей, які постають у взаємодії змістів обох мовних одиниць у перекладному словнику, вчені не мають одностайної думки. Дехто зазначає, що «є ілюзія, ... начебто значення однакові в усіх мовах і мови різняться лише формою вираження цих значень» [Ладо 1989: 34], бо насправді «значення, в яких класифікується наш досвід, культурно детерміновані або модифіковані, тож вони істотно варіюють» [Ладо 1989: 34–35]. Інші лінгвісти хоч загалом і визнають існування відмінностей у значеннях співвідносних лексичних одиниць, які належать різним мовним системам, проте пояснюють ці відмінності по-різному. Більшість дослідників, наприклад, вважає, що значення «у різних мовах різняться не типом семантичних компонентів і їх можливими відношеннями, а лише конкретними комбінаціями, які створюють конкретні поняття, що входять у словник» [Бирвиш 1981: 193].

Схожі погляди висловлюють і вчені, котрі виходять із того, що «перекладний словник виникає з необхідності розуміти іншомовні тексти» [Щерба 1959: 85], а відтак вважають основним не метод відшукання необхідного іншомовного

відповідника, а доволі непростий пошук найголовнішого – поняття [Щерба 1959: 85], адже «більшість слів-понять будь-якої мови несумірна зі словами-поняттями будь-якої іншої мови» [Щерба 1959: 86)]. Дискусії з питань формування та розвитку перекладної лексикографії, зокрема й стосовно відображення кореляційної залежності між одиницею вхідної мови та одиницею (одиницями) вихідної мови з урахуванням їхньої формально-змістової єдності, свідчать про існування таких тенденцій та процесів у міжмовному співвідношенні форми і змісту, які потребують фундаментальних лінгвістичних досліджень.

Наявність у тлумачній частині словникової статті до українського *numu* більш як одного перекладного відповідника ускладнює доволі непрості формально-змістові взаємозв'язки між ними, в яких, безсумнівно, відображено явища перекладної дисперсії, коли «відбувається своєрідне розсіювання оригіналу» [Лысенкова 2006: 114] на пучки відповідників вихідного тексту. Однак процеси, що зумовлюють взаємодію лексико-семантичних одиниць у перекладній лексикографії, мабуть, не обмежуються дисперсією, характерною для текстів мови перекладу. Як впливає з матеріалу нашого дослідження, тлумачна частина словникової статті перекладного *numu* формується багатоплановими взаємовідношеннями англійських відповідників. З одного боку, спостерігаються зв'язки *numu* з кожним із п'яти перекладних відповідників (*numu* → *to drink*, *numu* → *to take*, *numu* → *to tittle*, *numu* → *to sip*, *numu* → *to nip*), які лише на перший погляд видаються одно-однозначними й доволі простими, а з другого – простежується особливий характер взаємодії між самими перекладними еквівалентами (*to drink* ↔ *to take* ↔ *to tittle* ↔ *to sip* ↔ *to nip*), внаслідок якої виникає формально-змістова структура особливого типу, котру, власне, і можна вважати англійським відповідником до сучасного українського *numu*.

Отже, форма вираження українського *numu* корелює із формами вираження п'яти англійських одиниць, а його зміст детермінований досить чітко окресленими семантичними структурами цих одиниць як перекладних відповідників. Зокрема, сучасна англійська мовна одиниця *to take* виокремлює у змісті *numu* об'єкт дії – «(вино, ліки, чай і т. ін.)», *to tittle* – вказує на узагальнену характеристику дії, пов'язану з питтям, – «(випивати)», а *to sip* і *to nip* характеризують спосіб виконання дії – «(маленькими ковтками)».

Структура змісту досліджуваного *numu*, яку визначають у системі сучасної української літературної мови 37 тлумачних відповідників, репрезентована семикомпонентною структурою змісту п'яти англійських перекладних відповідників. Тож закономірно, що зміст сучасного українського *numu* у співвідношенні зі змістом англійських відповідників *to drink*, *to take*, *to tittle*, *to sip* і *to nip* неначе внутрішньо наростає, а їхня взаємодія увиразнює власне семантичні явища і формування фрагменту на позначення дії 'пити', що входить до «єдиного інформаційного світу» [Степанов 2001: 39], а відтак потребує спеціального дослідження, теоретичного осмислення фактичних даних та їхнє обґрунтування в термінах семантики [Вейнрейх 1981: 175].

Семантизація англійських відповідників до українського *numu* дає змогу зіставляти структури їхнього змісту. Так, вісім семантичних фрагментів, якими описується зміст мовної одиниці *numu* в Словнику української мови «ковтати», «викльовувати», «убирати», «всмоктувати», «проводити», «вживати», «бути» і «пиячити», розгортається завдяки семантизації перекладного *to tipple* тлумаченням «(випивати)». Англійський відповідник *to take*, як видно, «відповідає» за процеси семантизації об'єкта дії, вказівка на який характерна також і для мовної одиниці *numu*. Взаємовідношення семантичних явищ, пов'язаних із вказівкою на об'єкт дії у структурах змісту українського *numu* та англійського *to take*, увиразнюють взаємовплив і взаємодію досліджуваних одиниць. Вказівка на узагальнений об'єкт «будь-яка рідина» у першій рубриці тлумачення *numu* у Словнику української мови «Ковтати яку-небудь рідину для вгамування спраги» уточнюється вказівкою на конкретизований об'єкт – «(чай)», натомість вказівка на низку конкретизованих об'єктів – «порошки», «пілюлі» – у підрубриці цієї ж рубрики узагальнена вказівкою на множинний або збірний об'єкт – «(ліки)». Особливу роль у лексикографічно зумовленій співвіднесеності структур змісту *numu* і *to take* відіграє цетер – «і т. ін.», який вказує на незавершений перелік компонентів тлумачення у конкретизації семантики прямого об'єкта дії. Вказівка на спосіб виконання дії «(маленькими ковтками)» у семантизації перекладних відповідників *to sip* і *to nip* увиразнює у структурі змісту українського *numu* ознаку супровідної дії, вираженої тлумачним компонентом «запиваючи».

Явища семантизації українського *numu* в українсько-англійському словнику наводять на думку про подвійну функціональну сутність мовної одиниці як елемента лексико-семантичної системи мови і як елемента лексикографічного опису. Обернений переклад англійських відповідників до українського *numu* свідчить, що кожен з них має власний зміст, по-особливому структурований українськими відповідниками. Так, словникова стаття реєстрового *sip* в англійсько-українському словнику складається із трьох рубрик: «1) пити маленькими ковтками; попивати; сьорбати; 2) пробувати, куштувати; 3) збирати мед (про бджіл)» [АУС 1996: 364]. Зміст англійського *sip* визначають дієслівні відповідники «пити», «попивати», «сьорбати», «пробувати», «куштувати» і «збирати», прикметниковий «маленькими» та іменникові «ковтками» і «мед», а також двокомпонентним семантичним уточненням «(про бджіл)».

Тлумачно-перекладна частина словникової статті з реєстровим *sip* містить, крім однослівних відповідників, дві лексико-синтаксичні конструкції – «пити маленькими ковтками» і «збирати мед». Якщо зважати на те, що перекладна лексикографія в інтерпретації змісту одиниці вхідної мови спирається насамперед на співвідносну одиницю вихідної мови як її лексичний відповідник, то, звичайно, такі конструкції вимагають окремої уваги. Тут лише зазначимо, що кожна з таких конструкцій репрезентує один цілісний складноструктурований відповідник у змісті *sip*. Дієслівний *numu* розпочинає трикомпонентну конструкцію «пити маленькими ковтками», яка складається із двох лексико-синтаксичних одиниць – «пити ... ковтками» і «... маленькими ковтками». Перша з них формована зв'язком

прилягання між перекладними «пити» і «ковтками» («пити →... → ковтками»), а друга – зв'язком узгодження між «маленькими» і «ковтками» («маленькими ← ковтками»). Третій синтаксичний зв'язок впливає з відношень прилягання між словом «пити» і словосполученням «маленькими ковтками». Різнострамовані синтаксичні зв'язки у взаємодії перекладних компонентів «пити», «маленькими» і «ковтками» окреслюють межі аналізованої лексико-синтаксичної конструкції, яка набуває жорстко детермінованої ієрархічної структури, що тяжіє до закритості.

Тлумачно-перекладну структуру дещо іншого типу, утворену зв'язком керування, представлено лексико-синтаксичною конструкцією «збирати мед» в третій рубриці, яку завершує вказівка на конкретний суб'єкт дії – «(про бджіл)».

Формування таких «закритих» лексико-синтаксичних структур учені вважають закономірним наслідком дії одного з потужних законів «розвитку мови, коли її одиниці «виштовхуються» із синтаксичного рівня на морфологічний, де ... набувають ознаки слова як лексичної одиниці» [Лучик 2009: 11]. А це означає, що й моделювання еквівалентних слову конструкцій в лексикографічній інтерпретації змісту реєстрової одиниці є цілком органічним. Щоправда, тлумачно-перекладні структури закритого типу в лексикографії все ж відрізняються від еквівалентів слова, утворених, наприклад, за прислівниково-дієслівною моделлю в сучасній українській літературній мові [Лучик 2009: 43], і як лексикографічно зумовлені конструкції, безперечно, вимагають окремого лінгвістичного дослідження.

Подвійна сутність українських відповідників у наведеній тлумачно-перекладній частині словникової статті зумовлена оберненим перекладом, в якому кореляція форми і змісту в межах кожного з них заснована на їхній взаємодії з англійською реєстровою одиницею *sip*. Тож очевидно, що з'ясування природи семантичних явищ у структурах змісту співвідносних одиниць, котрі є об'єктом перекладної лексикографії, передбачає їхнє комплексне лінгвістичне дослідження, в якому важливо враховувати місце і кількість відповідників у тлумачній частині, належність до лексико-граматичної категорії, морфемну будову, лексичну семантику, а також особливості кореляції з одиницею вхідної мови.

Так, з реєстровим *take* співвіднесено 75 українських відповідників, з *nip* – 27, *drink* – 11, *tipple* – 7, *sip* – 6. Загалом структуру змісту досліджуваної української мовної одиниці в оберненому англійсько-українському перекладі формують 126 тлумачно-перекладних українських відповідників. Вони визначають своєрідність змісту сучасного українського *numu*, досить чітко виокремлюючи вказівку на різноманітні дії, пов'язані з питтям: «пити», «пиячити», «попивати», «випивати», «пропивати», «напоювати», «підпоювати», «хильнути», «усмоктувати» і «убирати», характерні для структур змісту англійських *drink*, *tipple*, *sip* і *nip*.

Зміст *numu* ускладнює вказівка на способи споживання їжі, характерна для англійських мовних одиниць *sip*, *nip* і *take*, яка виражена українськими перекладними відповідниками «споживати», «приймати», «сьорбати», «пробувати», «куштувати», «відкусити».

Інтегрує лексичну семантику 'пити' і 'їсти' перекладний компонент «ковтнути», що є складником змісту англійського *nip*.

У взаємодії структур змісту *numu* і його англійських еквівалентів *drink*, *take*, *tipple*, *sip* та *nip* формуються нові для української мовної одиниці лексико-семантичні фрагменти, що об'єднуються вказівкою на 'спрямування дії на об'єкт' («кидати», «шпурляти» – *tipple*; «щипати», «ущипнути», «побити», «пошкодити», «відкусити», «відрізати», «викорінювати», «позбуватися», «поцупити», «украсти» – *nip*; «брати», «користуватися», «діставати», «набувати», «одержувати», «відбирати», «забирати», «хапати», «захоплювати», «оволодівати», «завойовувати», «привласнювати» – *take*), 'припинення дії, виконуваної іншим суб'єктом' («затримувати», «схопити», «зупиняти», «припиняти», «арештувати» – *nip*, «ловити» – *take*), 'різноманітні рухи суб'єкта' («перекидатися», «перевертатися» – *tipple*; «стискати», «затискати», «затирати» – *nip*), 'особливості взаємодії суб'єктів' («роздратовувати», «докоряти», «чіплятися» – *nip*).

Мовна одиниця є особливий об'єкт перекладного словника, в якому структура змісту органічно втілюється лише в її єдності із формою вираження. Розкладність змісту досліджуваних одиниць дає змогу виявляти основу їхньої взаємодії, яку перекладна лексикографія увиразнює, відбиваючи здатність семантичних явищ до породження й формування нових складників у структурах змісту.

Література

- Берков В.П. Двухязычная лексикография. – М.: Астрель: АСТ: Транзиткнига, 2004. – 236 с.
- Бирвиш М. Семантика / Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. X. – М.: Прогресс, 1981. – С. 177–199.
- Болинджер Д. Атомизация значения / Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. X. – М.: Прогресс, 1981. – С. 200–234.
- Вейнрейх У. Опыт семантической теории / Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. X. – М.: Прогресс, 1981. – С. 50–177.
- Городецкий Б.Ю., Раскин В.В. Методы семантического исследования ограниченного подъязыка. – М.: Изд-во МГУ, 1971. – 414 с.
- Денисов П.Н. Лексика русского языка и принципы ее описания. – М.: Русский язык, 1980. – 254 с.
- Котелова Н.З. Значение слова и его сочетаемость (к формализации в языкознании). – М.: Наука, 1975. – 164 с.
- Ладо Р. Лингвистика поверх границ культур / Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXV. – М.: Прогресс, 1989. – С. 32–62.
- Лучик А.А. Прислівникові еквіваленти слова в українській мові. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009. – 168 с.
- Лысенкова Е.Л. О законе дисперсии. – Вестник МГУ. – Сер. 19. – 2006. – № 1. – С. 111–118.
- Марван І. Статус українських дієслівних субстантивів і дієприкметників. – Мовознавство. – № 2. – 1992. – С. 3–7.

Моррис Ч.У. Основания теории знаков / Семиотика: Антология. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 45–97.

Пещак М.М., Клименко Н.Ф., Ярун Г.М., Карпіловська Є.А. Лексична семантика в системі «людина–машина» / Відп. ред. Л.С. Паламарчук. – К.: Наукова думка, 1986. – 283 с.

Пиаже Ж. Ю. Психогенез знаний и его эпистемологическое значение // Семиотика: Антология. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 98–110.

Смолина К.П. Компонентный анализ и семантическая реконструкция в истории слов. – Вопросы языкознания. – 1986. – № 4. – С. 97–105.

Степанов Ю. В мире семиотики: Вводная статья/ Семиотика: Антология. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 5–42.

Щерба Л.В. Опыт общей теории лексикографии / Л.В. Щерба. Избранные работы по языкознанию и фонетике. – Т. 1. – Л.: ЛГУ, 1959. – С. 54–91.

Лексикографічні джерела

АУС: Англійсько-український словник: У 2 т. / Укл. М.І. Балла. – К.: Освіта, 1996.

ВУАС: Великий українсько-англійський словник / Укл. Попов Є.В., Балла М.І. – 3-є вид., випр. і доп. – К.: Видавн. дім «Чумацький шлях», 2005.

СУМ: Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. VI. – 1975.

Summary

The article deals with the semantic phenomenon in the structures of the content of modern Ukrainian *numu* and its English lexical translation equivalents. The interpretation of the interconnections between lexical units in the translating modern Ukrainian – English dictionaries signifies their content as a semantic base which produces and forms their new structures.